

Bastir un pont sobre l'abisme i no perdre l'equilibri (o ésser dona i escriptora en català durant el franquisme al País Valencià).

Maria Lacueva i Lorenz
(Alemanya)

*Hi ha un abisme entre donar i rebre;
i l'abisme més petit és l'últim sobre el
què es construeix un pont.*

F. Nietzsche

1. Bastir un pont sobre l'abisme...

Un abisme és una profunditat insondable, immensa, que se sol identificar amb l'infern; el DCVB recull també el sentit d' "immensitat on l'esperit es perd i no pot trobar les fites". Un pont és una construcció humana que serveix per salvar, per donar pas d'una vora a una altra d'una depressió, d'un obstacle, d'un abisme. Els ponts poden ser de diferents materials, com ara pedres, cordes... o paraules. Les persones de les què tractarem a continuació van decidir, en un moment donat, construir ponts d'aquest darrer tipus; no ho van fer, però, amb unes paraules qualssevol, sinó que triaren les d'una llengua que no sempre coincidia amb la materna i que, a més, mai no va ser la llengua de cultura del moment que els tocà viure.

Durant els trenta-sis anys que va durar la dictadura franquista, es publica al País Valencià una sèrie d'obres literàries¹, escrites en català i signades amb els següents noms (per ordre alfabètic del cognom): Maria Beneyto (1925), Beatriu Civera (1914-1995), Maria Ibars (1892-1965), Matilde Llòria (1912- 2002), Anna Rebeca Mezquita (1890 - 1970), Maria Mulet (1930-1982), Sofia Salvador (1925-1995) i Carmelina Sánchez-Cutillas (1927). Aquestes persones comparteixen tres característiques bàsiques: la primera, és que totes elles són dones (no hi ha cap home que signe amb pseudònim, doncs); la segona és que totes neixen durant els 50 anys immediatament anteriors a l'inici de la dictadura i, per tant, són testimonis directes de la realitat que la va precedir; en tercer lloc, i com hem apuntat més amunt, totes escriuen literatura de manera pública (o publicable) en català durant aquesta època.

Moltes d'elles, però, no es dediquen només a escriure literatura: Beatriu Civera, per exemple, va ser redactora del diari *La Voz Valenciana*, "el diario republicano de izquierdas" durant la guerra, i al llarg de la seva vida conreà tant la narrativa de ficció i com els treballs sobre personatges i esdeveniments històrics valencians. Al igual que Carmelina Sánchez-Cutillas, que publicarà els seus primers escrits al *Levante*, diari del qual va ser col·laboradora habitual amb estudis de caire acadèmic sobre la història i la literatura medieval valencianes. Durant anys, Maria

¹ No podem precisar encara la quantitat exacta, ja que estem en procés de catalogació, però sense arriscar-nos excessivament podem afirmar que entre 1939 i 1975 trobem: 12 poemaris (sense comptar poemes publicats a diferents revistes, diaris etc.), 6 novel·les (una d'elles Premi Joan Senent), i dos reculls de contes (un d'ells guanyador del Víctor Català). Si parlem de l'obra total en català d'aquestes autores fins a l'actualitat ens trobem davant un corpus aproximat de 26 poemaris i quatre antologies, un nou recull de contes i un llibre per a infants. Tanmateix, després de 1975 no trobem cap nova novel·la publicada d'aquestes autores. Aquest abandonament de la novel·la en el moment en què, per fi, podia gaudir d'un circuit „normal“ mereixeria, al nostre parer, una anàlisi detallada.

Beneyto va compaginar la literatura amb la crítica literària i amb la crònica d'esdeveniments culturals a diaris com el *Levante* o el *Noticiero Universal*. Sofia Salvador fins i tot va abandonar els seus treballs de creació per dedicar-se a conservar, catalogar i ordenar la gran obra literària i gramatical del seu pare, Carles Salvador.

Aquestes actituds ens mostren que ja no ens trobem davant d'unes escriptores "de diumenge a la tarda", sinó que estem parlant de les primeres dones que, al País Valencià, es plantegen esdevenir escriptores professionals. Si assolixen o no aquesta fita, i les raons per les quals és així, són uns temes que mereixeran una reflexió a banda.

Aquests escrits no literaris seran, com no podia ser d'una altra manera, en castellà. A l'hora fer literatura, però, les nostres autores presentaran actituds lingüístiques diverses. Algunes, com Sofia Salvador, Anna Rebeca Mezquita, Beatriu Civera o Carmelina Sánchez-Cutillas només publicaran obra de creació en català. Maria Ibars escriurà, com a excepció deguda a les circumstàncies, únicament una novel·la en castellà, mentre que la resta de la seva producció serà en català. Maria Mulet, que començarà escrivint en castellà, serà una autora pionera en el món dels llibres per a infants en català.

Troblem, però, dues autores que han mantingut una postura ben poc ortodoxa per la qual, com veurem més endavant, han hagut de pagar un preu molt alt. Maria Beneyto, que com molts autors de l'època, farà les seves primeres passes en castellà, començarà a publicar, quasi simultàniament, també en català. Des d'aleshores, mai no ha deixat de publicar en totes dues llengües. Matilde Llòria, però, anirà encara més lluny: ens consta que ja durant els primers cinquanta era considerada com una autora consagrada en català², malgrat haver publicat només en castellà. Però, a més a més, a causa dels seus 27 anys d'exili a Galícia, Llòria serà capaç d'escriure poesia també en la llengua d'aquell poble. Així doncs, segurament ens trobem davant l'única poetessa trilingüe dels Països Catalans.

En fer una ullada a la producció en català d'aquestes autores, resulta relativament fàcil trobar punts en comú, no tant en l'estil, com en alguns dels temes que tracten, i, sobretot, en la manera de tractar-los. No farem ara, però, una anàlisi detallada, sinó que ens aproparem només a un d'aquests aspectes: el tractament de la dona com a matèria literària i l'assumpció (i exhibició) de la pròpia veu com a femenina.

Si observem les obres de narrativa (tant les novel·les com la majoria dels contes), ens adonarem ràpidament que la dona és la protagonista: si hi ha només un personatge principal, serà una heroïna; si tenim una focalització múltiple (com ocorre en la majoria de les novel·les per influència del realisme), gairebé totes les veus que escoltarem seran femenines.

Pel que fa a la poesia, serà el jo poètic qui ens donarà algunes pistes sobre aquest tret. Si és en plural, no trobarem cap poema que parli d'un "nosaltres" exclusivament femení. Podríem interpretar aquesta característica a la llum de les circumstàncies: per les nostres autores sembla que la solidaritat amb el grup dels vençuts, dels silenciats, és prioritària i, per expressar-ho, opten per un pretés gènere neutre, asexuat, en detriment, doncs, de la pròpia condició femenina. Fins i tot, aquesta total identificació amb el grup arribarà, en alguns casos, a definir explícitament el jo poètic com a *home*:

² Joan Fuster(1956) així la considera en la seva *Antologia de poesia valenciana 1900-1950*.

Som els homes lligats
a la terra,
a la gelor del món (...)

C.Sánchez-Cutillas

ara que ja som veritables homes
fets a la lluita de l'asfalt, a totes les lluites(...)

C.Sánchez-Cutillas

O tots nosaltres, enfosquits,
busquem la claredat en l'embassada?

Matilde Llòria

Per contra, quan el jo poètic és una primera persona del singular, s'explicita clarament que és una dona la que parla. Beneyto ho fa des dels seus primers poemes d'una manera ben contundent:

Jo sóc la dona forta de la Santa Escripura.
(Mai no hi hagué més feble, més humil criatura).

Llòria tampoc no amaga el jo poètic femení:

(...) Jo, l'enfosquida, tinc
lluïtors al pit, lluna a les mans,
tebior de sol a l'ànima.

Carmelina Sánchez – Cutillas, que escriurà exclusivament en masculí al llarg del seu primer poemari, evidenciarà la feminitat de la pròpia veu, a partir del segon:

Perquè sóc una dona del poble
I aquesta és la meua confessió

Quan el jo poètic s'adreça a un "tu", de vegades aquest serà una dona. És el cas de molts dels *Poemes de Penyamar* de Maria Ibars (que és, a més, el primer recull de poemes d'autora publicat al País Valencià). La poetessa dedicarà els versos a la treballadora, a la jove, etc.

Tanmateix, quan s'adreça a un "vosaltres", el jo poètic es dirigirà a un grup exclusivament masculí:

Ai companys meus d'origen, els que viviu en terra

Maria Beneyto

Només hem trobat un poema que explicita, que reclama fins i tot, un "vosaltres" clarament i exclusivament femení. Es tracta del poema "Sirena", de Maria Beneyto:

Ja no puc tornar més. On sou, amigues?
On és la flor dels vostres cants nascuda?(...)
Germanes mudes ja sota les ones,
sóc sola ací, sola en la mar per sempre...?

De totes aquestes autores, l'única que no inclou a la seva obra referències explícites a la dona és Anna Rebeca Mezquita. Segurament va escarmentar pel tractament rebut en guanyar, i perdre tot seguit, la Flor Natural pel millor poema d'amor dels Jocs Florals organitzat per l'associació "Lo Rat Penat" el 1952. I és que, quan el president i el secretari del jurat, Carles Salvador i Enric Soler i Godes respectivament, se n'adonaren que l'autoria del poema corresponia a una dona, li van retirar el premi. Sembla que els allà presents van queixar-se, però no suficientment per que Anna Mezquita recuperés el premi.³

2. ... i no perdre l'equilibri.

Ens sembla que aquesta anècdota il·lustra prou bé la situació en què es trobaren les dones valencianes que, durant el franquisme, intentaren crear ponts de paraules per evitar que una llengua i una identitat (com a dona i com a poble) desaparegueren en l'abisme que significà la dictadura.

Aquestes autores van haver de suportar tota una sèrie de circumstàncies que els van obligar a fer equilibris per poder subsistir com a escriptores. En algunes ocasions, però, aquest equilibri es va perdre. Així doncs, el fet de ser dones, no només els farà perdre premis, com el cas d'Anna Mezquita, sinó que serà suficient raó guanyar-los. Ara bé, no per la vàlua dels seus escrits, sinó pels, diguem-ne, *favors* extraliteraris que, suposadament, feien als membres del jurat, i pels quals seran repetidament acusades. Aquesta idea queda reforçada per la situació de solitud que pateixen : quan una d'aquestes escriptores vol participar activament en la vida cultural del país, irremeiablement es trobarà en un medi exclusivament masculí, dins el qual serà, normalment, l'única dona. Tot plegat aguditza el prejudici que aquestes dones fan d'escriptores per poder accedir al món intel·lectual masculí, mogudes per uns interessos no precisament literaris o culturals.

Si bé és cert que moltes d'elles es coneixien entre sí, rarament coincidien en els actes o les tertulies que s'organitzaven, ja que un món cultural tan claustrofòbic com el valencià durant aquells anys l'única cosa que proporcionava eren reticències personals, enveges i tics d'aquest tipus. Així doncs, i a primera vista, sembla que a banda de ser poques, estaran mal avingudes. Sabem, però, que algunes d'elles faran un gran esforç per no entrar en aquesta mena de joc. Tanmateix, les circumstàncies manaran i provocaran una desconexió profunda entre elles.

A més, evidentment, s'hauran d'autocensurar en molts aspectes, ja que el fet d'escriure amb veu de dona i sobre les dones, tal i com estaven les coses oficialment, però també dins els cercles intel·lectuals, no els permetien molts espais de llibertat. Malgrat tot, i com hem intentat demostrar més amunt, sembla que van saber trobar algunes fòrmules per poder seguir construint ponts.

Des del punt de vista de la recepció, fins i tot la llengua els va dur problemes. El trilingüisme de Matilde Llòria va ser sistemàticament ignorat al País Valencià, malgrat que a terres gallegues és considerat com a signe vàlua poètica. Un dels grans *pecats* de Maria Beneyto va ser guanyar el premi València de Literatura el 1953 amb un poemari en castellà. Va rebre amences i menyspreu, ja que li l'havia guanyat a un tal Vicent Andrés Estellés que també s'havia presentat al premi, però amb una obra escrita en català. Per sort, Estellés no va caure en el parany, i gràcies

³ Fet comentat per Alpera en un treball encara inèdit.

a aquest premi, del qual Beneyto s'averkonyirà sempre, es van conèixer personalment i van forjar una sòlida amistat.

Una vegada acabada la dictadura, i contra tot pronòstic, les coses empitjoraren per aquestes autores. Especialistes i crítics d'arreu de l'àrea lingüística, tret de raríssimes – i valuosíssimes⁴ – excepcions, els giren l'esquena. La majoria simplement les ignoren. Les poques veus que, *a priori*, no ho fan, consideren les seves obres com a poc innovadores i, per tant, com a peces que res no poden aportar a la història de la literatura catalana; se'ls acusa de presentar massa vacilacions lingüístiques o de ser retrògrades i de transmetre un discurs ideològic de base catòlica i contrari a l'emancipació de la dona. Però també trobem crítiques d'altres tipus, com per exemple les adreçades al poemari *Els jeroglífics i la pedra Rosseta*, de Carmelina Sánchez – Cutillas, el qual sembla que s'ha deixat definitivament de banda per ser considerat, quasi unànimament, com a difícil d'interpretar, hermètic i ambigu (al mateix temps que interessant i suggerent).

Així les coses, el silenci que envoltarà aquestes autores i les seves obres serà cada vegada més gran. Algunes, malgrat continuar escrivint, publicant i fins i tot guanyant premis, van morir sense que ni crítica i ni món acadèmic els fes el menor cas. D'altres, es van donar per vençudes anys abans de desaparèixer definitivament. A les dues escriptores que encara tenim la sort de poder comptar entre nosaltres, no els ha quedat una altra opció que assumir aquesta situació i aprendre a conviure amb ella; han adoptat, però, diferents actituds. Maria Beneyto es va decidir per un exili interior que va durar vora setze anys, durant els quals no es va publicar cap llibre seu, ni en castellà ni en català. A partir de 1990, any en què es va reeditar, gràcies als esforços de Joan Fuster, la seva novel·la *La dona forta*, Beneyto va tornar a publicar. Des d'aleshores, i malgrat tot, no ha deixat de fer-ho encara. I esperem que així continue.

Carmelina Sánchez-Cutillas, però, va optar per un silenci que desgraciadament, dura ja vint-i-set anys. Des de la publicació del seu darrer poemari el 1980 fins a l'actualitat, només trobem publicats el volum amb la seva obra poètica completa i una antologia poètica bilingüe. No cal ni dir la pèrdua potencial que aquest silenci significa per la literatura catalana dels segles XX i XXI.

Al nostre parer, la conseqüència més greu d'aquesta situació anòmala és el desconeixement absolut que les generacions actuals de lectors i creadors tenen d'aquestes obres. Tot fa pensar que els esforços de les nostres escriptores per construir uns ponts que, si més no, serviren per mantenir viva la feble tradició de la literatura contemporània d'autora al País Valencià, no han estat suficients. O, potser, el que no ha estat a l'altura de les circumstàncies ha estat la interpretació i la valoració d'aquests esforços. Si aquesta inèrcia continua, les generacions futures perdran la possibilitat de retrobar-se amb la pròpia tradició; i aquestes autores restaran com a unes dones que no han sabut – ni pogut – mantindre l'equilibri per evitar caure a l'abisme de l'oblit.

Volem acabar, però, donant veu a una de les nostres protagonistes, Matilde Llòria, la qual acaba el seu poema *Atreviment* afirmant que:

quan es trenque el filet de vida que em sosté
i cendra voluntària em vesse en l'aire,
m'atreviré, malgrat l'obscura absència,
a esdevenir llum de propera recordança.

⁴ Ens referim, sobretot, als treballs d'Alpera i de Josep Ballester.

Agraim aquesta oportunitat i esperem haver sabut aprofitar-la no només per recordar aquestes escriptores, sinó també per compartir la necessitat d'aprendre a escoltar-les. Creiem fermament que poden aportar encara molta llum al nostre present i a la nostra literatura.

Bibliografia.

- Alpera, Ll. (1990). "Breu repertori dels escriptors del Migjorn valencià". Dins: Alpera, Ll. *Sobre poetes valencians i altres escrits* (1990): 96-113.
- Alpera, Ll. (1990). *Sobre poetes valencians i altres escrits*. Barcelona: PAM.
- Alpera, Ll.(1997). "Introducció" a Beneyto, M. (1997). *Poesia (1952-1993)* València: IVEI Alfons el Magnànim.
- Alpera, Ll. (1999). *La poesia de dones al País Valencià: la generació de postguerra*. Inèdit.
- Alpera, Ll. (2000). "Vers un redescobriment de la lírica de Carmelina Sánchez Cutillas". Dins : *Homenatge a Arthur Terry-1*: 205-217.
- Alpera, Ll. (2001). "Introducció" a Llòria, M. (2001) *Espill d'un temps*. Xàtiva: Mateu Editor.
- Ballester, J. (1995). *La poesia catalana de postguerra al País Valencià (1939-1959)*. València: 3 i 4.
- Beneyto, M. (1990[1967]). *La dona forta*. València: Ed. Alfons el Magnànim.
- Beneyto, M. (1997). *Maria Beneyto Poesia (1952-1993)* València: IVEI Alfons el Magnànim.
- Carbó, F. & Simbor, V. (1993). *La recuperació literària en la postguerra valenciana (1939-1972)*. València/Barcelona: IFV/PAM.
- Fuster, J. (1956). *Antologia de poesia valenciana 1900-1956*. Barcelona: Selecta.
- Fuster, J. (1958). *Recull de contes valencians*. Barcelona: Albertí Editor.
- Garcia i Grau, M. (2000). "Sobre la matèria de la dalla i el llamp", *Avui*, suplement *Cultura*, 3 de novembre: 14.
- Ibars, M. (1965) *L'últim serv*, València: Ed. Sicània.
- Ibars, M. (1949). *Poemes de Penyamar*. València: Ed. Lletres Valencianes.
- Llòria, M. (2001) *Espill d'un temps*. Xàtiva: Mateu Editor.
- Sánchez-Cutillas, C.(1976). *Matèria de Bretanya*. València: Ed. 3 i 4.
- Sòria, E. (2004). "Maria Beneyto, *Bressoleig a l'insomni de la ira*", *Serra d'Or*. 529: 71-72.